

HÉJJAS FLÓRA

„New York után, félek, a világ minden más városa vidékinek fog hatni.”¹

Karinthy Ferenc utazásai az Amerikai Egyesült Államokba

Ma már gyakorlatilag alig van olyan hely a Földön, ahová ne lehetne eljutni különösen hosszabb bürokratikus eljárás nélkül. Azonban minden utazásnak keretet szab az aktuális pénzügyi vonatkozás, a munka és szabadság egyensúlya, az esetleges váratlan életesemények. A rendszerváltás előtt ezen okok bővültek még eggyel: nem lehetett akárhova, akárhogy, akárhányszor utazni. Karinthy Ferencet ez azonban nem akadályozta meg, hogy a lehető legtöbbet lásson a világból. A szocialista érában alighanem ő volt az egyik legtöbbet utazó író. Szőnyei Tamás *Titkos írás* című művében Boldizsár Iván és Illyés Gyula mellett Karinthyt is „utazó nagykövetként” nevezi meg.²

Karinthy utazásai nagy részét a Kádár-korban tette, annyira kimagaslóan és meglepően sokat kelt útra, hogy azt még ma is megirigyelhetnénk. Ezen utazások rekonstruálásához, nyomon követéséhez jelent kiváló forrást az 1967-től haláláig viszonylag folyamatosan vezetett naplója.

Milyen országokban járt? Milyen szabályok vonatkoztak rá? Felmerült benne az emigráció gondolata? Vajon írásaiban tudta hasznosítani tapasztalatait? Ezek a kérdések, amelyek foglalkoztatnak, de most elsősorban egy országra koncentrálok – az Amerikai Egyesült Államokban töltött időre. Még pontosabban a kiutazások motivációit, a szervezés és a kiutazás körülményeit vizsgálom.

A Kádár-kori utazási lehetőségekről – annak összetettségéről és árnyalatairól vagy akár összehasonlításáról a keleti tömb többi országával kapcsolatban – már több tanulmány is született.³ Ugyanúgy ahogy a különféle ösztöndíjak és az utazásban hangsúlyosan közreműködő hazai intézmények szerepéről is.⁴ Karinthy utazásainak a szervezését többször – ahogy a magyar értelmiség szinte teljes gárdájának – a Kulturális Kapcsolatok

¹ Karinthy 1993: I. kötet. 294.

² Szőnyei 2012: 497.

³ Bencsik–Nagy 2005.; Kosztricz 2015: https://archivnet.hu/politika/a_kulturalis_kapcsolatok_intezete.html (letöltés: 2023. 02. 28.); László 2021a., László 2021b., Lénárt 2012., Regio, 19. évf. 3. szám (2008.); Tóth–Péter 2018: https://mnl.gov.hu/mnl/keml/hirek/amikor_a_kulfoldi_utazas_nem_jog_volt_hanem_kivaltsag (letöltés: 2023. 02. 28.)

⁴ Somlai 2010.; Somlai 2021.

Intézete (KKI) segítette. A KKI megítélése, összefonódása a belügyminisztériumi hírszerzéssel fontos adalék az állambiztonsági kutatásokhoz.⁵ A naplóban nincs nyoma annak, hogy Karinthyt bármire is megkérték volna, bár egy bejegyzése sejteti, hogy tudja, mit várnak/várnának tőle. „Amit Boldizsár írt Amerikáról⁶, azért kelt itt olyan felháborodást, mert érzik rajta: folyton arra gondol, ki mit fog szólni hozzá, otthon a párt, itt a haverok, stb. El is érte, hogy mindenki haragszik rá. Ez áll rám is. Én is jégvártyán járok: mit szólnak hozzá odahaza a hivatalos szervek, barátok, az itteni hivatalos szervek, meghívóim, barátaim, amerikaiak, magyarok. Mert itt is úgy vannak, szidnak mindent, de ha más ejt rossz szót Amerikáról, megsértődnek.”⁷

Utazási célpontok

A külföldi utazások előnyei voltak, hogy a „világjárók” kapcsolatteremtők, az országimázs és tudástranszfer hordozói lettek.⁸ Ez Karinthy Ferencre többszörösen igaz volt. Mint már említettem, az író egyaránt sokat utazott nyugatra és keletre anélkül, hogy maga éles határvonalat húzott volna e képzeletbeli felosztáshoz.

Az államszocializmus külföldi utazásairól írt tanulmányok általánosan elfogadott álláspontja, hogy a szocialista társadalom állampolgárai számára a külföldi utazás sokkal inkább kiváltság, mint jog volt. Bár a szocialista országokba a hatvanas évektől viszonylag egyszerűbb volt kijutni, a nyugati utazások továbbra is szigorú ellenőrzések alá estek. Vagyis hiába liberalizálódott a rendszer, a nyugatra utazást kevesen engedhették meg maguknak.⁹ Karinthy naplójában ezzel szemben soha nem emeli ki, hogy a rendszeres külföldi utazások miatt kiváltságos helyzetben lett volna. Mintha nem érzékelte volna a valós helyzetét, vagy csak egyszerűen hiányozott volna belőle az önreflexivitás. De ennek akár az is lehetett az oka, hogy akadt néhány szakma, amely az átlagosnál gyakoribb külföldi utazással kecsegtetett. Ide tartoztak az írók, a művészek, a politikusok, a sportolók, a külkereskedők és az idegenvezetők is. Karinthy íróként jutott el sok országba, de exsportolóként (1959 és 1970 között az FTC úszószakosztályának elnöke volt)¹⁰ is jogosult volt utazásokra.¹¹ Így lehetséges, hogy a közegeből adódóan természetesnek vette kiváltságos helyzetét, és úgy érezhette, hogy ez naplójában nem szorul magyarázatra.

⁵ Erről lásd: Somlai 2020.

⁶ Itt Boldizsár Iván könyvére gondol, ami *New York percről percre* címmel jelent meg 1971-ben.

⁷ Karinthy 1993: II kötet. 316.

⁸ Somlai 2021: 105.

⁹ Lénárt 2012: 124.

¹⁰ Berta–Csillag 2021: https://www.nemzetisport.hu/egyeb_egyeni/az-iro-akinek-ferencvarosi-szive-volt-100-eve-szuletett-karinthy-ferenc-2829727 (letöltés: 2023. 02. 28.)

¹¹ Lénárt 2012: 124.

A legtöbb országban hosszabb időt is eltöltött (vagy többször visszatért), bőven volt lehetősége többfajta életminőséget összehasonlítani. Magyarországot a nyugati országokkal, egy nyugati országot egy keletivel, de akár egy nyugati országot egy másikkal is össze tudott hasonlítani. Ezt többször meg is tette, előnyöket, hátrányokat összesített, és konzekvenciákat vont le. Ennek ellenére számára mindvégig Magyarország volt az igazi, az etalon, a haza, amit soha semmiért nem érte volna meg elhagyni. Ennek némiképp ellentmond az az egyszeri, rendszerváltás körüli időszak, amikor egyáltalán nem tartózkodott itthon, hanem meghúzódvá Olaszországból figyelte az eseményeket. De a valódi kiköltözés gondolata csak nagyon elkeseredett pillanataiban jutott eszébe.

A teljesség igénye nélkül Karinthy járt az Amerikai Egyesült Államokban (háromszor), Angliában, Franciaországban, Olaszországban, Spanyolországban, Skóciában, Svédországban, Ausztriában, Ausztráliában, az NSZK-ban és az NDK-ban, Törökországban, Egyiptomban, a Szovjetunióban, Jugoszláviában, Kubában, Lengyelországban. De ezeknél még egzotikusabb helyeken is megfordult, például Peruban, Brazíliában, Mexikóban, Kolumbiában. Ezen utazások egy része hivatalos út volt, máskor ösztöndíjjal utazott, de önállóan (vagy baráti meghívással) is többször intézte egy-egy útját.

Néhány utazásáról külön tanulmányt lehetne írni, ilyen a már említett 1989-es négy hónapos olaszországi ott-tartózkodás, ami éles képet fest egy olyan emberről, aki nem bírja feldolgozni, hogy vége egy világnak, pontosabban egy olyan világnak, amely számára az otthonot jelentette. A Dél-Amerikában tett látogatások vizsgálata a ritkaságuk és egyediségük miatt érdemelne nagyobb figyelmet. Ugyanilyen fontosnak tartom az Amerikai Egyesült Államokban tett útjait. A következőkben ezeket igyekszem részletesebben bemutatni, mindössze egyfajta ízelítőt nyújtva egy világotutazó kalandjairól és tapasztalatairól.

Első út: 1968–1969

Karinthy Ferenc háromszor járt az USA-ban. Lett volna még egy tervezett látogatása 1987-ben, ami végül nem valósult meg. Az első útja 1968 októberétől 1969 február végéig tartott. Az utazás apropóját egy családi barát meghívója adta, Bergmann Terézia, aki még Karinthy édesanyjának, Böhm Arankának volt a barátnője.¹²

A nyugati utazásokat a hatalmon lévők leginkább az útlevel-politikával szabályozták, többszörösen szűrték, illetve ellenőrizték az utazni kívánókat.¹³ Ezt támasztják alá Karinthynak azon bejegyzései, amelyeket az utazás előkészítése kapcsán írt. Tisztában

¹² Borgos 2009: 264–265.; Az, hogy tartotta a kapcsolatot Bergmann Teréziával, aki édesanyjának jó barátnője volt, Karinthy zsidóságának szempontjából is lényeges.

¹³ Lénárt 2012: 125.

volt vele, hogy egy amerikai utazást nem olyan könnyű és gördülékeny a hatóságokon keresztül elintézni, így a kézhez kapott meghívó után másnap a bürokratikus eljárás lerövidítését tervezte. Ennek megvalósítását Aczél Györgyön keresztül látta elérhetőnek. Az ominózus meghívás után másnap bement Aczél György irodájába, ahol felvázolta és tájékoztatta, mennyire fontos lenne a munkájához az utazás. Aczél biztosította róla, hogy az utazásnak semmi akadálya, megkapja az útlevelet. A megbeszélteknek megfelelően a vágyott útlevél hamar, kevesebb mint egy hónap alatt elkészült, „Amerikára kiterjesztve”.¹⁴ Ráadásul 120 napig volt érvényes. Az addig zökkenőmentesnek tűnő ügyintézés az amerikai nagykövetségen állt meg. A vízumügyeket ugyanis ott kellett kérvényezni. A papírok kitöltése során még mindenki segítőkész volt, megnyugtatták, hogy a vízumot akár aznap megkaphatja. Azonban a papírok leadása utáni ellenőrző kérdéseknél a készséges együttműködés alábbhagyott. 1968. július 10.: „Tagja vagyok-e valamely szakszervezetnek? [Kérdezték.] Csak az Írószövetségnek. És a pártnak? Nem. Nem is voltam? De igen, felelem – miért is ne felelném? Mikor? 47-től 56-ig. Egy kissé hűvösebb lesz a levegő. Kiderül, mégse lehet itt helyben megadni a vízumot, táviratozni kell Amerikába. És nem szabadon 6 hónapra adják, hanem, ha majd megadják is, csak pontos dátumra, mikor lépjek be stb. Egy kis ízelítő a világ túlsó feléből. Ahol azért lennék, mindhalálig, másodrendű állampolgár, mert 9 évig párttag voltam. Itt meg azért, mert még nem vagyok.”¹⁵ Ezzel a hidegháborús állapotra utal Karinthy, pontosabban arra, hogy az USA sokkal jobban ellenőrizte, kit enged be a keleti tömb országaiból.

A közbiztonság ellenére augusztusban megérkezett az amerikai vízum, így vált biztossá az utazás. (Ekkor szólt a KKI egy 9 hónapos írói ösztöndíjról, amely Iowa Citybe szólt. Ez végül ekkor nem valósult meg, de a második utazását ennek köszönheti majd.) Végül október 7-én Reykjavíkon keresztül érkezett meg életében először New Yorkba, ahol megkezdődött a négy hónapos élmény- és tapasztalatszerzés, a naplójában pedig részletesen elkezdte feljegyezni az amerikai hétköznapi lét másságát, sokszínűségét. Azért New York volt a célpont, mert ott lakott a szállásadója, Bergmann Terézia és férje. Végig New York jelentette a fő bázist, innen fedezte fel a többi várost.¹⁶

A napló alapján Karinthy nagyon jól érezte magát, komfortos volt számára az amerikai életstílus, amiből a lehető legtöbbet hozta ki. Ilyen és ehhez hasonló bejegyzések sokaságával találkozhatunk: „Rettentő fáradt vagyok, s mégis nagyszerű élmény az egész.” „Kezdem megszokni New Yorkot. És élvezni is.” „Egyre jobban ízlik Amerika.” „Azt hiszem, Budapest után rögtön New York következik számomra. Már mint otthonosság tekintetében. Hogy kilépek az utcára, és a kép teljesen, tökéletesen otthonos.”

¹⁴ Karinthy 1993: I. kötet. 321.

¹⁵ Uo. 231.

¹⁶ Karinthy egy lényeges megfigyelésére térnék még ki. Szinte már az első perctől kezdve felfigyelt a magyarok viszonylag nagy számára. Egy tanulmány szerint a legnagyobb számú magyar diaszpóra az Egyesült Államokban volt (megközelítőleg 1 400 000 fő). Ezen belül a fő központok (mind a mai napig): Los Angeles, New York és Cleveland városai voltak. (Gazsó 2019.) A napló erről hűen tájékoztat. 1968. október 7. „[Megérkeztem és] egy csomó ismerős, akikbe véletlenül, vagy félig úgy beleütköztem.” Karinthy 1993: I. kötet 266.

Második út: 1972

A második utazás a már említett Iowai Nemzetközi Íróprogram ösztöndíjához kapcsolódik.¹⁷ Ez volt az úgynevezett International Writing Program, vagyis az IWP. Az IWP 1967-ben jött létre, és a magyar–amerikai kapcsolatok egy sajátos fejezetére világít rá.¹⁸ A Ford-ösztöndíj mellett ez egy eddig még kevésbé vizsgált ösztöndíj-lehetőség volt, több magyar író is részt vett a programban.¹⁹ A kádári vezetés számára két szempontból is lényegesek voltak az ösztöndíjprogramok. Egyrészt a magyar résztvevőktől elvárták, hogy olyan tudományos, kulturális és műszaki tudást szerezzenek, amely a haza javára fordítható. Másrészt fontosnak tartották, hogy az 1956-os események miatt az ország nagyobb elismertséget szerezzen.²⁰

Az IWP-programnak az volt az elsődleges célja, hogy összehozza a világ íróit, megismertesse őket az amerikai társadalommal és kulturális élettel, valamint hogy megfelelő háttérrel szolgáltatson az alkotáshoz. Az írókat saját országuk kormánya küldte Kelet-Európából, Ázsiából, Afrikából, Latin-Amerikából mint nemzeti kulturális nagyköveteket, akiknek feladatuk hazájuk kulturális értékeinek népszerűsítése volt. Így az IWP különböző „világok” találkozópontja is volt egyben.²¹ A hidegháborús, erősen megosztott gondolkodású, nemzetiségű, identitású írók ezen a megnyitott „csatornán” közeledhettek egymáshoz, kapcsolatokat teremthettek, miközben reflektálhattak különbözőségeikre. A Ford-ösztöndíjjal ellentétben, ami erős pártállami figyelem mellett működött, az IWP-t jóval kevésbé ellenőrizték szigorúan.²²

A program már 1968-ban felajánlott egy helyet egy magyar résztvevő számára, de a Kulturális Kapcsolatok Intézeténél csak 1970 tavaszán kezdtek érdemben foglalkozni a lehetőséggel.²³ Ezt az első helyet 1968-ban Karinthy Ferencnek ajánlották fel. Az erről szóló bejegyzése: 1968. augusztus 16. „Ági telefonált, üzent: megérkezett az amerikai vízum. Tehát, utazom, most már, úgy látszik biztos. Sőt, tegnap behívtak, és fölajánlottak egy 9 hónapos ösztöndíjat Iowa Citybe. De hát ez nemcsak tőlem függ.”²⁴ Végül tényleg nem Karinthy mulott, hogy ezt akkor nem sikerült megvalósítani. A programba való bekerülés nem csak központi utasítás szerint történt. Volt ugyan egy formális eljárás, amiben az amerikai és magyar hatóságok feladata a jelölés és a közvetítés lett volna, de sokszor Paul Engle saját maga, egyedül döntött a résztvevőkről. Döntésében a személyesen megismert és megbízhatónak vélt írók ajánlásaira támaszkodott.²⁵ (Eddig

¹⁷ A program kitalálója és szervezője Paul Engle amerikai költő és Hualig Nieh kínai regényíró volt.

¹⁸ László 2021b: 4–5.

¹⁹ Például: Nemes Nagy Ágnes, Szabó Magda és Szobotka Tibor, Somlyó György, Rakovszky Zsuzsa.

²⁰ László 2022: <https://ujkor.hu/content/nemes-nagy-agnes-az-iowai-nemzetkozi-iroprogramban> (letöltés: 2023. 02. 28.)

²¹ László 2021b: 5.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Karinthy 1993: 241.

²⁵ László 2022: <https://ujkor.hu/content/nemes-nagy-agnes-az-iowai-nemzetkozi-iroprogramban> (letöltés:

még nem találtam forrást arra vonatkozóan, hogy Karinthy jelölése erre az útra Paul Engle döntésének volt köszönhető, vagy „támogatott” státusza miatt jutott ki. Hogy Engle mennyire központi helyet foglalt el az általa irányított programban, és mennyire szükségét érezte, hogy valóban tartsa is a kapcsolatot a programban részt vevőkkel, Karinthy több bejegyzése is tanúsítja. 1972. 02. 02. „[Elmentünk] Paul Engle-hez, aki az egész Program kitalálója és szervezője.” 1972. 02. 26. „[...] este nagy vacsora Paul Engeléknél.”)

1971 novemberében írt újra a naplójában a lehetőségről, hogy akár egy fél vagy egy évre ki lehetne menni Iowa Citybe ösztöndíjjal. Ezekhez a bejegyzésekhez társult a lehangoló hangvétel a Kulturális Kapcsolatok Intézetéről. A KKI hetekig szorgalmazta, hogy Karinthy igent mondjon az útra, de végül szervezésbeli nehézségek miatt hátráltatták a megvalósulást. Hosszas huzavona után már majdnem törlésre került az utazás, amikor mégiscsak sikerült megoldani. Ennek a hátterét Karinthy nem részletezi, de gúnyosan megjegyzi, hogy ez tipikusan „magyar ügy”.

A program biztosította az utazást és az Iowa Cityben való elszállásolás minden költségét, valamint ösztöndíjat (havi 500 dollárt, majd a későbbiekben 1200 dollárt), emellett könyvtalványt juttatott a meghívottaknak.²⁶ Karinthy úgy látta, sokan visszaélnék ezzel a nagyvonalú szolgáltatással, aminek hangot is adott. 1972. 03. 15. „[Az írók csak háborognak, pedig] meghívják őket, repülőjegyet küldenek, itt úri módon tartják, könyvekkel tömik. Ingyen lefordítják műveiket angolra. Külön pénzt adnak könyvvásárlásra, lemezre. Mindenkinek saját szerzői estet rendeznek, nagy ünnepléssel.”²⁷

Karinthy 1972-ben a feleségével együtt érkezett meg Iowa Citybe. Az ösztöndíjért cserébe az írókkal szemben elvárás volt plenáris előadás tartása, fordítási szemináriumokon való részvétel, interjúadás a helyi és az országos sajtó számára, valamint társasági eseményeken való megjelenés.²⁸ A naplóban erről: 1972. február 08. „Én itt professzori státusban vagyok, úgy szólítanak, és jár is minden kedvezmény, és csakugyan kell is majd előadásokat tartanom.”²⁹ Érkezésük után hamar berendezkedtek, elkezdődött egyfajta „amerikai” életforma kialakítása. A program alatt az írók a Mayflower szállóban voltak elhelyezve, amihez külön lakosztály, medence is párosult. Az ösztöndíj egyéb utazásokat is támogatott az államon belül, amit Karinthyék ki is használtak. 1972. 02. 27. „A dolgozószobám falára kiragasztottam Amerika térképét. És esténként azt böngészem, hogy hová, merre utazzunk. Elméletileg az egész a miénk, és rajtunk áll, hová megyünk, van rá külön útiköltségünk. Jó érzés és nehéz választás.”³⁰

Karinthy az ösztöndíjprogram alatt eléggé autonóm módon viselkedett. Több ügyét, utazását önállóan intézte, és bár teljesítette a program elvárásait, a szükséges

2023. 02. 28.)

²⁶ László 2021b: 5.

²⁷ Karinthy 1993: II kötet 270–271.

²⁸ László 2021b: 5.

²⁹ Karinthy 1993: II kötet 258.

³⁰ Uo. 264.

minimumnál nem nyújtott többet. Inkább a tapasztalatszerzésre és az utazásokra koncentrált, hogy újra megszerezze a már egyszer megismert és megszeretett „Amerika-élményt”.

Harmadik út: 1974

A harmadik államokbeli utazás időpontja 1974 februárjára esett. A korábbiakhoz képest ez a rövid, háromhetes utazás egy munka miatt volt esedékes. Karinthy jelölte Illyés Gyulát az International Books Abroad irodalmi díjra (ez ma Neustadt Nemzetközi Irodalmi Díj), amelynek központi helye Oklahoma állam volt. A díjat 1969-ben alapították, azóta már több névváltoztatáson is keresztülment. Egyike azon kevés nemzetközi díjnak, amelyekre költők, regényírók és drámaírók egyaránt jogosultak. Az irodalmi Nobel-díj után a legrangosabb nemzetközi irodalmi díjnak tekintik, sőt gyakran „amerikai Nobelnek” nevezik. A díjra bármely nyelven író élő szerző jogosult, ha munkájának legalább egy része elérhető angolul.³¹ A díjat kétévente ítélte (mind a mai napig) oda közösen az *Oklahomai Egyetem* (University of Oklahoma) és nemzetközi irodalmi kiadványa, a *World Literature Today*. Székhelyük az USA közepén fekvő Oklahoma állam, ezen belül pedig a főváros, Oklahoma City.³²

Az, hogy miért Karinthyt választották zsűritagnak, és ő miért Illyés Gyulát jelölte a díjra, több kérdést is felvet. Arra vonatkozóan, hogy miért őt kérték fel jelölőnek és zsűritagnak Magyarországról, még keresem a forrást. Karinthy Ferenc hagyatékában azt a levelet találtam meg, amit Rosta Endrének³³ írt a meghívással kapcsolatban. A levélben az áll, hogy a *Books Abroad* amerikai folyóirat kereste meg őt a zsűrizéssel kapcsolatban, de arra, hogy miért pont őt választották, ez a levél nem ad választ.³⁴ De feltételezhető, hogy Karinthy több ismeretségre is szert tett a két korábbi útja során, így eshetett rá a választás. A másik érdekes kérdés, hogy vajon miért Illyés Gyulát jelölte a díjra. Hiszen jelölhette volna akár Déry Tibort, Pilinszky Jánost vagy akár Szabó Magdát is. A választ valószínűleg Illyéshez és a népi írókhoz való viszonyában kereshetjük. Karinthy látványosan közeledett a népi írók felé, aminek okaira itt most nem tudok hosszan kitérni. A lényeg, hogy Karinthy saját zsidóságát nem tudta elfogadni, kevésbé kereste az úgynevezett „hózzá közel álló” urbánus köröket. A népiekkel való szorosabb barátsága magyarságtudatának hangsúlyozása szempontjából lényeges. A napló fontos része az Illyéssel való jó kapcsolat. Karinthynek mind irodalmi, mind személyes szempontból nagyon fontos volt az író, így érhetővé válik a jelölés is.

³¹ The Neustadt Prizes: <https://www.neustadtprize.org/> (letöltés: 2023. 02. 28.)

³² Uo.

³³ Ebben az időben Rosta Endre volt a Kulturális Kapcsolatok Intézetének vezetője.

³⁴ PIM V.5720/88

Karinthy utazás előtti problémájának többször hangot adott, ugyanis Illyés Gyula a napló tanúsága szerint ódzkodott az utazástól, félt, hogyha megnyeri a díjat, nem fog tudni kiutazni.³⁵ Illyés saját naplójában ugyan nem ír az esetről, de január-február tájkán feljegyezte, hogy beteg, depressziós, és egy műtét is várt rá.³⁶ Így érthető, hogy egy ekkora utazást nem biztos, hogy szeretett vagy tudott volna vállalni.

A személyes jelenlét kérdése azért volt fontos, mert a díj alapszabálya az volt, hogy azt csak személyesen lehet átvenni. A díj ekkor 10.000 dollárt ért. A The Neustadt Prizes oldalán egészen a kezdetektől fel vannak tüntetve a jelöltek, valamint a döntőbizottság tagjai is. Itt könnyen megtalálhatjuk 1974-et, átnézhetjük, kivel kellett „versenyeznie” Illyésnek, valamint Karinthy zsűritársairól is képet kaphatunk.³⁷

Karinthy utazásának intézésében újfent a Kulturális Kapcsolatok Intézete segített – volna –, de Karinthy teljes csődnek titulálta a munkájukat, végkövetkeztetése pedig az volt, hogy egyedül könnyebb bármit elintézni, mint a KKI-nek a segítségével.

Ez az utazás a nívós irodalmi díj hátterébe, a döntéshozatali folyamatba enged bepillantást. A döntési folyamat két napig tartott, a jelöltek bemutatása és méltatása után kezdődött a szavazás. A szavazás többkörös volt, Illyés az utolsó előtti körben esett ki. 1968. február 8. „Szépen kiesnek a keleti jelöltek. Előbb Stancu,³⁸ majd Seghers.³⁹ Az utolsó előtti fordulóban Illyés is, hiába küzdöttem érte. Igaz zúr lett volna, ha megnyeri a díjat, mert személyesen kell átvenni, s ő ettől húzódozik.”⁴⁰ Ebben az évben a díjat végül (Karinthy ellenszavazata ellenére) Francis Ponge francia író és költő kapta.⁴¹ A maradék két hétben Karinthy „átszaladt” néhány városba, néhány ismerőshöz, útba ejtette többek között Houstont, Miamit, New Yorkot, majd onnan utazott haza.

A hazaérkezése után beszámolt egy levélben a Művelődési Minisztérium Irodalmi Osztályának, amiben összefoglalta utazási élményeit, kitért a nyertesre, illetve arra, hogy több amerikai városban megfordult, és neves személyekkel igyekezett megismerkedni és jó kapcsolatot teremteni.⁴²

³⁵ Érdekesség, hogy mint az Irodalmi Nobel-díjnál, ezt a díjat sem egy bizonyos műért ítélik oda, hanem az író több művéért együtt.

³⁶ Illyés 1990: 18–19.

³⁷ Neustadt Jurors (1970 – present) – Neustadt Prizes ; Neustadt Finalists (1970 – present) – Neustadt Prizes (letöltés: 2023. 02. 28.)

³⁸ Zaharia Stancu Romániából.

³⁹ Anna Seghers a Német Demokratikus Köztársaság képviselőjében.

⁴⁰ Karinthy 1993: III kötet 15.

⁴¹ Francis Ponge francia esszéista és költő, Magyarországon kevésbé ismert, de a 20. századi francia líra kiemelkedő alakja volt.

⁴² PIM V. 5720/88

Kitekintés és összefoglalás

Rövid kitekintésként összefoglalnám Karinthy utazással kapcsolatos írásait vagy az olyan műveit, amelynek alapjait utazásából merítette. Ennek legfontosabb képviselője – és az USA-beli utazás fontos hivatkozása – az *Epepe* című regény. Az *Epepe* főszereplője egy Budai elnevezésű nyelvészprofesszor, aki egy konferenciára tartva a repülőtéren rossz repülőgépre száll, és egy számára teljesen ismeretlen metropoliszba érkezik, ahol senkit és semmit nem ért. Sem a várost, sem a nyelvet, sem a kultúrát nem ismeri fel. A művet az utópisztikus regények sorába lehetne sorolni, amelyben a nagyvárosi körforgás és a globális világ embertelensége, érthetlensége tükröződik. Karinthy elmondása szerint az ötlet az utazásai során jutott eszébe, egészen pontosan: 1983. október 14. „[Moszkva] Városnézés, ronda esős időben, a szokásos látnivalók, de a zuhogó eső miatt csak a Vörös téren és az Ukrajna Hotelnél szállunk ki. Az utóbbi azért volt érdekes, mert 1966-ban ott laktam majdnem egy hónapig, és akkor jutott eszembe az Epepe témája, emlékeim szerint, rögtön el is kezdtem jegyzetelni.”⁴³ Az első amerikai út is elsősorban ezt a célt szolgálta, leginkább New York feleltethető meg az *Epepe* világának helyszínéül.

Utazásai ihlették több kisregényét: *Marich Géza utolsó kalandja*, ami Krétán játszódik, *Alvilági napló*, ami Korfun, *X utolsó kalandja* (más címmel *Szárd kalauz*), melynek helyszíne Szardínia. *Mediterrán napló* címmel pedig a naplóból adott ki részleteket, kicsit átszerkesztve. Ez a ciprusi utazását eleveníti meg és teszi az irodalom részévé. Ezek egyben 1985-ben jelentek meg *Óvilág* és *Újvilág* címmel.⁴⁴

Karinthy Ferencnek lételeme volt az utazás. Jelen tanulmányban mindössze az Amerikai Egyesült Államokba tett utazásainak motivációit, kiutazásának körülményeit, nehézségeit tekintetem át. Az írást kiindulópontnak szánom további elemzésekhez. Az utazások további, még részletesebb elemzése hozzájárulhat a Kádár-kori utazási lehetőségek újabb vizsgálatához, akár a Ford-ösztöndíj, IWP-program vagy a szabadidős utazások kutatóinak szolgálhat plusz információval. Továbbá a Kulturális Kapcsolatok Intézetének elemzéséhez is hasznos lehet.

Karinthynak jóval tágabbak voltak az utazási lehetőségei, mint egy „átlagos” állampolgárnak. Ez a kivételezett pozíció azonban nincs exponálva a naplóban, néhány kivételtől eltekintve az író természetesnek könyveli el élethelyzetét. De talán éppen ezért a napló kiemelkedő és jobban sikerült részét képezik ezen úti beszámolók, széles panorámát nyújtva a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évek legkülönfélébb országairól.

⁴³ Karinthy 1993: III. kötet 218.

⁴⁴ Karinthy 1985.

Felhasznált források

Múzeumi források

Petőfi Irodalmi Múzeum Levéltára (PIM)

V.5720/90 (Rosta Endre levelezés)

V. 5720/88 (Művelődési Minisztérium Irodalmi Osztály)

Nyomtatásban megjelent források

Karinthy Ferenc 1993: Napló I-III. (Sajtó alá rendezte Jovánovics Miklós) Littoria Könyvkiadó, Bp.

Karinthy Ferenc 1985: Óvilág és Újvilág. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.

Illyés Gyula 1990: Naplójegyzetek 1973–1974. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.

Felhasznált szakirodalom

Bencsik Péter – Nagy György 2005: A magyar úti okmányok történe. 1945–1989. Typico Design, Bp.

Berta Mihály – Csillag Péter 2021: Az író, akinek ferencvárosi szíve volt – 100 éve született Karinthy Ferenc. *Nemzeti Sport* https://www.nemzetisport.hu/egyeb_egyeni/az-iro-akinek-ferencvarosi-szive-volt-100-eve-szuletett-karinthy-ferenc-2829727 (letöltés: 2023. 02. 28.)

Borgos Anna 2009: „Az irodalom vetélytársa” Karinthy né Böhm Aranka. Budapesti Negyed. 2009. ősz. 65. szám, 264–265.

Gaszó Dániel 2019: A magyar diaszpóra intézményesülésének és anyaországi viszonyainak története. In: Ambrus László – Rakita Eszter (szerk.): Amerikai magyarok – magyar amerikaiak. Új irányok a közös történelem kutatásában. Líceum Kiadó, Eger.

Kosztricz Anna 2015: A Kulturális Kapcsolatok Intézete. *Archivnet* 15. évf. https://archivnet.hu/politika/a_kulturalis_kapcsolatok_intezete.html (letöltés: 2023. 02. 28.)

Lénárt András 2012: „A szocializmus külföldi útjain.” Idegenvezetők visszaemlékezései a szervezett utazásokra. *Múltunk* 1-2. sz. 122–139.

László Szabolcs 2021a: „Az új kalandozások kora”: a Kulturális Kapcsolatok Intézetének működése az 1960–70-es években. In: Lengvári István (szerk.): Egyetem és társadalom 3. Felsőoktatási intézményeink külkapcsolatai a 20. században. A 2020. november 12-én tartott konferencia előadásai. Egyetemi Levéltár. Pécs. 63–86.

László Szabolcs 2021b: Értjük Egymást. Kelet-Európa és a globális Dél írói az Iowai Nemzetközi Íróprogramban. *Korunk* 32. évf., 4. sz. 4–12.

- László Szabolcs 2022: Nemes Nagy Ágnes az iowai Nemzetközi Íróprogramban. Újkor <https://ujkor.hu/content/nemes-nagy-agnes-az-iowai-nemzetkozi-iroprogramban> (letöltés: 2023. 02. 28.)
- Regio*, 19. évf. 3. szám (2008.)
- Somlai Katalin 2010: Kiutazása érdekünkben áll. A Nyugatra utazó ösztöndíjasok és a hírszerzés kapcsolatai a Kádár-korszakban. In: Kozák Gyula (szerk.): Kádárizmus. Átereszek. *Évkönyv XVII.* 1956-os Intézet, Bp. 241–262.
- Somlai Katalin 2020: Nyugati tapasztalatszerzés állambiztonsági béklyóban: az Akadémia főrezidentúra. In: Rainer M. János (szerk.): „Hetvenes évek”. Magyarország a jelenkorban. 1956-os Intézet Alapítvány. Bp. 219–266.
- Somlai Katalin 2021: Amerikából jöttek, híres mesterségük: Fordosok. A Ford Alapítvány ösztöndíjas programjában résztvevők karrieríve: szubelitből az elitbe. In: Rainer M. János (szerk.): Elit és szubelit a Kádár-korban – közelítések. 1956-os Intézet Alapítvány. Kronosz, Bp.–Pécs. 103–164.
- Szőnyei Tamás 2012: Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet I-II. Noran Könyvesház, Bp.
- Tóth-Péter Veronika 2018: Amikor a külföldi utazás nem jog volt, hanem kiváltság. Magyar Nemzeti Levéltár, Komárom-Esztergom Megyei Levéltára. 2018. https://mnl.gov.hu/mnl/keml/hirek/amikor_a_kulfoldi_utazas_nem_jog_volt_ha_nem_kivaltság (letöltés: 2023. 02. 28.)
- The Neustadt Prizes. <https://www.neustadtprize.org/> (letöltés: 2023. 02. 28.)